

بررسی وضعیت خط مشی‌های مجموعه گستری در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تحت پوشش سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

طیبه شه‌میرزادی (نویسنده مسئول)

عضو هیأت علمی مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی؛
shahmir81@yahoo.com

دکتر عباس گیلوری

استادیار و عضو هیأت علمی مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی؛ abgilvari@yahoo.com

احمد یوسفی

عضو هیأت علمی موسسه تحقیقات واکسن و سرم‌سازی؛ a.yousefi@rvsri.ir

تاریخ دریافت: ۸۹/۶/۱۲ تاریخ پذیرش: ۸۹/۸/۱۹

چکیده

هدف: این پژوهش به بررسی وضعیت خط مشی‌های مجموعه گستری در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تحت پوشش سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی می‌پردازد.
روش: در این پژوهش از روش پیمایشی استفاده شد. اطلاعات از طریق ارسال پرسشنامه برای ۶۳ کتابخانه تخصصی گردآوری شد که از این تعداد در مجموع ۴۹ پرسشنامه (۷۷/۸ درصد) از کل پرسشنامه‌ها تکمیل و دریافت گردید.

یافته‌ها: نتایج پژوهش نشان داد که ۴۱ درصد کتابخانه‌های مورد بررسی دارای بخش مجموعه‌سازی و ۵۳ درصد فاقد این بخش هستند. تنها ۲۲/۴ درصد از کتابخانه‌ها دارای خط‌مشی و هدف مکتوب می‌باشند. ۸۳/۸ درصد کتابخانه‌ها از طریق اهدا و ۳۰/۷ درصد آن‌ها از طریق مبادله، منابع اطلاعاتی خود را تأمین می‌کنند. ۴۰/۸ درصد کتابخانه‌ها سالانه مجموعه‌های خود را وجین و ۵۳/۱ درصد (۲۶ کتابخانه) مجموعه خود را وجین نمی‌کنند. ۵۳ درصد کتابخانه‌ها، فاقد کمیته انتخاب هستند. در پایان به منظور مناسب‌سازی و ایجاد مجموعه‌ای متوازن و هماهنگ، رویه‌هایی نیز پیشنهاد شده است.

واژه‌های کلیدی: مجموعه گستری، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، کتابخانه‌های مؤسسات.

مقدمه

یکی از وظایف مهم و عمده‌ی هر کتابخانه یا مرکز اطلاع‌رسانی گردآوری و بازیابی اطلاعات و منابع اطلاعاتی با توجه به اهداف آن کتابخانه و نیاز جامعه استفاده‌کننده است.

شکوفایی و بالندگی هر کتابخانه‌ای به غنی شدن محتوای آن، یعنی به تهیه و گردآوری منابع اطلاعاتی مناسب و مرتبط بستگی دارد. در واقع انتخاب مرتبط‌ترین و مناسب‌ترین منابع اطلاعاتی از میان انبوه عظیم مدارک و منابع اطلاعاتی (اعم از چاپی و الکترونیکی) متناسب با بودجه در نظر گرفته شده، کاری بسیار مشکل است. علاوه بر این در مجموعه‌سازی، ارزشیابی مجموعه نیز صورت می‌گیرد و منابعی که زمانی مناسب و مورد نیاز بود و اکنون نیستند، از مجموعه خارج و به صورت دیگری حفظ و نگهداری و یا اهدا می‌شوند. ارائه یک خط‌مشی مدون مجموعه‌سازی که در آن همه مسائل مربوط به برنامه‌ریزی سیاست‌های مالی، انتخاب و سفارش و تهیه منابع اطلاعاتی لحاظ شده باشد، از مهم‌ترین و اساسی‌ترین برنامه‌های مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها می‌باشد. در واقع سیاست مجموعه‌سازی باید بر اساس نیازهای واقعی استفاده‌کنندگان تدوین شود و کتابخانه‌ها باید میزان استفاده از موجودی کتابخانه‌ها را بر اساس گزینش درست منابع افزایش دهند و جسورانه منابع بدون استفاده را از قفسه‌های کتابخانه خارج کنند.

بیان مسأله

وظیفه اصلی یک کتابخانه تخصصی، ایجاد مجموعه و تلاش در حفظ، تداوم و رشد آن مجموعه است. به دلیل توسعه روزافزون فناوری، کتابخانه‌ها در اصل، از راهبردهای ذخیره‌سازی اطلاعات و دسترسی به آن‌ها با احاطه بر زمان پیروی می‌کنند. در واقع سیاست‌های مجموعه عمدتاً به طور غیرمستقیم در حال تغییر است و کتابخانه‌ها به اطلاعات وسیع و جدیدی نیاز دارند. شرح کلی سیاست

شامل چارچوب معین و وظایف مجموعه عوامل پرسنل و کاربران است. کتابخانه علاوه بر انتخاب منابع، مسئولیت‌های بسیار دیگری نیز بر عهده دارد. کتابخانه‌ها برای توسعه مجموعه‌های موجود، کارمندان را ملزم به تجدید نظر در اهداف و مقاصد بلندمدت و کوتاه مدت و نیز پرداختن به اولویت‌های اصلی می‌نماید. این امر به تهیه و تنظیم برنامه بودجه و برقراری کانال ارتباطی میان یک کتابخانه با دیگر کتابخانه‌ها کمک کرده و همکاری را تشویق می‌نماید. همچنین در فعالیت‌های کلی مدیریت مجموعه که شامل مدیریت هدایا، افزایش و حذف پیوسته منابع می‌باشد کمک می‌کند.

تجربه نشان داده است که کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی فاقد سیاستی مدون در امر مجموعه‌سازی منابع اطلاعاتی می‌باشند. مسأله پیش روی پژوهش حاضر بررسی وضعیت خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تحت پوشش سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج (تات) است؟ این امر منجر به توصیف تفصیلی وضعیت مجموعه‌های موجود در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان می‌شود و وجود یا فقدان بخش فراهم‌آوری و کارکردهای آن در گردآوری اطلاعات را شناسایی می‌نماید. در نهایت در امر مجموعه‌سازی رویه مناسبی پیشنهاد می‌شود.

هدف پژوهش

هدف اصلی این پژوهش بررسی وضعیت خط‌مشی‌های مجموعه‌گستری کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تحت پوشش سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی است.

سوالات پژوهش

در این پژوهش سعی شده است به پرسش‌های اساسی زیر پاسخ داده شود:

۱. وضعیت کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان از نظر دارا بودن بخش جداگانه یا بخش‌های مرتبط با مجموعه‌سازی چگونه است؟

۲. وضعیت کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان از نظر هدف و خط‌مشی مکتوب مجموعه‌سازی چگونه است؟
۳. وضعیت توسعه مجموعه در سطح کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان چگونه است؟
۴. وضعیت کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان از نظر وجین دوره‌ای، رف خوانی و تشخیص منابع مفقودی چگونه است؟
۵. وضعیت استفاده از ابزارهای انتخاب منابع اطلاعاتی در سطح کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان چگونه است؟
۶. وضعیت کمیته انتخاب منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان چگونه است؟

روش پژوهش

روش پژوهش پیمایشی و از نوع توصیفی است. برای گردآوری اطلاعات از پرسشنامه استفاده شده است. پرسشنامه پژوهش برای تمامی روسای کتابخانه‌ها ارسال گردید. داده‌های گردآوری شده با استفاده از جداول آماری اکسل و در راستای پرسش‌های اساسی پژوهش تجزیه و تحلیل شده‌اند.

جامعه مورد مطالعه

جامعه مورد مطالعه پژوهش حاضر عبارتند از تمامی کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی که ۶۳ موسسه/مرکز تحقیقاتی است. از این تعداد ۴۹ موسسه/مرکز (۷۷/۷۷ درصد) به پرسشنامه پاسخ دادند.

پیشینه پژوهش در ایران

حقیقی (۱۳۷۲) در تحقیق خود با عنوان «ارزیابی مجموعه کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران» وضعیت موجود ۱۵۳ کتابخانه دانشگاهی تهران را بررسی

و با استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی انجمن کتابخانه‌های پژوهشی و دانشگاهی (ACRL) امریکا مورد ارزیابی قرارداد. نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که مجموعه کتابخانه‌ها به موازات توسعه تکمیلی رشته‌های آن رشد نکرده است. تنها در ۱۱ کتابخانه، کمیته انتخاب وجود دارد. مشکل اساسی دیگری که در امر مجموعه‌سازی کتابخانه‌های دانشگاهی وجود دارد، مسأله کمبود نیروهای متخصص کتابداری در فعالیت تهیه و سفارش این کتابخانه هاست. عامل اصلی دیگری که در رشد نامناسب این مجموعه‌ها نقش تعیین کننده داشته، مسأله فقدان بودجه و غالباً نامشخص مربوط به تهیه منابع اطلاعاتی در این کتابخانه‌ها است.

شعبانی (۱۳۷۷) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود وضعیت مجموعه‌سازی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران و شیوه انتخاب و تهیه منابع اطلاعاتی را مورد بررسی قرار داده و با ارائه الگوی مناسب تلاش نموده تا نقاط ضعف مجموعه‌سازی موجود را برطرف نماید. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که فقط ۲۳ کتابخانه مرکزی، از ۳۵ کتابخانه مورد مطالعه، دارای بخش مستقل مجموعه‌سازی هستند. فقط ۱۰ کتابخانه دارای آئین‌نامه مجموعه‌سازی هستند و کتابخانه‌ها، بودجه مستقلی ندارند. پژوهشگر برای رفع مشکلات به استفاده از شبکه اطلاعاتی در خرید و سفارش منابع لاتین، شبکه همیاری کتابخانه‌های دانشگاه، برنامه‌ریزی فراگیر در دسترس پذیری به مقالات ادواری‌ها، خدمات آگاهی رسانی جاری برای مجموعه‌سازی، نمایشگاه‌های موضوعی و منطقه‌ای، و دفتر تهیه و توزیع بودجه ارزی پیشنهاد داده است.

زارعی (۱۳۸۰) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به بررسی استفاده از خط‌مشی مجموعه‌گستری و شناسایی مشکلات استفاده از خط‌مشی مجموعه‌گستری از دیدگاه مدیران کتابخانه‌های دانشگاه‌های مجری دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از ۴۴ نفر از مدیران جامعه پژوهش، ۱۳ نفر (۵/۲۹ درصد) خط‌مشی مجموعه‌گستری مدون

(مکتوب) دارند و ۳۱ نفر (۵/۷۰ درصد) از مدیران جامعه پژوهش فاقد خطمشی مدون مجموعه گستری هستند. مدیران جامعه پژوهش دلایل خود را مبنی بر نداشتن خطمشی مجموعه گستری این گونه بیان نمودند: تفکیک نشدن بودجه کتابخانه از بودجه دانشکده، نداشتن بودجه مستقل در ابتدای سال مالی، نیمه متمرکز بودن مدیریت کتابخانه‌های دانشکده‌ای، عدم همکاری پرسنل در تدوین خطمشی مجموعه گستری، کمبود نیروی انسانی، عدم تعریف و ناشناخته ماندن جایگاه کتابخانه در سیستم آموزش عالی.

شهمیرزادی (۱۳۸۴) در تحقیق خود به بررسی وضعیت مجموعه‌سازی کتابخانه‌های عمومی ایران پرداخته است. روش تحقیق پیمایشی و ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه است. ۸۲۲ کتابخانه مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های تحقیق بیان می‌دارد تنها ۴ درصد از کتابخانه‌های مورد مطالعه دارای بخش سفارش هستند. قریب ۹۸/۸ درصد از کتابخانه‌های مورد مطالعه، کتب فارسی خود را از طریق هیأت امنای دریافت می‌کنند در نتیجه فاقد کمیته انتخاب هستند، بیش از ۴۶ درصد کتب غیر فارسی، بیش از ۹۴ درصد نشریات فارسی و ۱۵/۸ درصد نشریات غیر فارسی نیز از این طریق دریافت می‌شود. پژوهشگر در انتها پیشنهاداتی را برای بهبودی مجموعه‌سازی کتابخانه‌های عمومی ارائه می‌نماید: اصلاح قوانین در جهت رفع انحصارها، توسعه مشارکت‌های مردمی، تدوین و استانداردسازی بهره‌مندی نقاط مختلف کشور از فضاهای فرهنگی و هنری، استفاده از روش نیمه متمرکز در تأمین منابع اطلاعاتی، ساماندهی نظام رایانه‌ای.

ملکی و شعبانی (۱۳۸۵) در تحقیق خود به بررسی وضعیت موجود کتابخانه‌های تخصصی استان اصفهان از نظر مجموعه‌سازی، خدمات، منابع انسانی، فضا و تجهیزات و بودجه پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد کتابخانه‌های مورد مطالعه در مجموع دارای ۲۵۳۹۴۴ جلد کتاب و ۱۲۰۱ عنوان نشریه ادواری هستند. ۵۷/۱ درصد به کاربران خدمات اینترنتی ارائه می‌دهند و ۲۳/۸ درصد دارای صفحات وب مستقل دارند. ۵۱/۲ درصد کارکنان زن و ۴۸/۸ درصد مرد

بوده و از آن میان ۴/۹ درصد کارشناس ارشد، ۳۴/۱ درصد کارشناس و ۴/۹ درصد کاردان کتابداری و اطلاع‌رسانی بوده‌اند. مجموعه‌سازی و سازماندهی مناسب منابع کتابی و غیر کتابی، ارائه خدمات اطلاع‌رسانی نوین، آموزش منابع انسانی مطابق با پیشرفت‌های جهانی، تخصیص فضا و بودجه کافی و مطلوب از جمله پیشنهادهای پژوهشگر است.

ترکیان تبار (۱۳۸۷) در تحقیق خود به بررسی وضعیت کتابخانه‌های دانشگاهی منطقه پنج دانشگاه آزاد اسلامی پرداخته است نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد تمامی کتابخانه‌های واحدهای دانشگاهی منطقه پنج در زمینه مجموعه، نیروی انسانی، خدمات، و ساختمان با استاندارد فاصله بسیار دارند، ضمن آنکه گردآوری منابع اطلاعاتی مورد نیاز جامعه مخاطب، تخصیص ۷۰ تا ۹۰ درصد بودجه اختصاص یافته به کتابخانه‌ها و... از نقاط مثبت کتابخانه‌های مورد مطالعه به شمار می‌رود.

استنتاج از مرور پیشینه‌های داخل

با مطالعه منابع داخلی مرتبط با موضوع تحقیق می‌توان چنین نتیجه گرفت که اغلب کتابخانه‌های دانشگاهی داخل کشور فاقد بخش مجموعه‌سازی به صورت مجزا هستند. در صورت وجود بخش مجموعه‌سازی، با مشکلات زیادی از قبیل کمبود بودجه، کمبود نیروی انسانی متخصص رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی، فقدان کمیته انتخاب، فقدان خط‌مشی مجموعه‌سازی، فقدان منابع الکترونیکی روبرو هستند. عمده تحقیقات بر همکاری‌های بین کتابخانه‌ها تاکید دارند. روش تحقیق در همه موارد روش پیمایشی و ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه است. اغلب پژوهش‌ها روی کتابخانه‌های دانشگاهی و عمومی صورت گرفته است و پژوهش مستقلی برای کتابخانه‌های تحقیقاتی انجام نشده است.

پیشینه پژوهش در خارج

فوتاس^۱ (۱۹۷۷) به نتایج پژوهشی اشاره می‌کند که حاصل جمع‌آوری اطلاعات از ۳۶۰ پرسشنامه ارسالی به کتابخانه‌های عمومی و دانشگاهی آمریکا و کانادا

است. در ۵۶ کتابخانه سیاست انتخاب منابع اطلاعاتی وجود ندارد. از بین بیش از ۳۰۰ سیاست انتخاب منابع اطلاعاتی، سیاست‌های ۱۲ کتابخانه عمومی و ۱۴ کتابخانه دانشگاهی به طور کامل تجدید نظر شدند.

نزوتاً^۲ (۱۹۸۵) در پژوهشی با عنوان «توسعه مجموعه منابع و روند آن در کتابخانه‌های عمومی نیجریه» مطالعات مبتنی بر ارسال پرسشنامه‌ای برای ارزیابی منابع توسعه مجموعه و روند آن در کتابخانه‌های عمومی در کشور در حال توسعه نیجریه و نتایج حاصل از آن را ارائه می‌نماید. تنها ۹ پرسشنامه از ۱۹ پرسشنامه ارسالی اطلاعات مفیدی را در اختیار می‌گذاشت که نتایج، نشانگر آن است که منابع مالی دولتی بسیار ناچیزی در اختیار این کتابخانه‌ها وجود دارد. تعداد کارکنان بیش از حد لزوم است. در پایان اختلافات موجود بین رویه‌های سفارش در کتابخانه‌های مختلف استخراج و ارائه شده‌اند.

کندی^۳ (۱۹۸۶)، پیشنهاد جالبی مبتنی بر پژوهش انجام شده در ایالت ایندیانا در نشریه مدیریت مجموعه به چاپ رساند که حاوی جنبه‌های عملی و نظری مدیریت مجموعه و توسعه آن در کتابخانه‌های آموزشگاهی و عمومی بود. مباحث عمده بر فراهم‌آوری تعاونی منابع اطلاعاتی بین کتابخانه‌های عمومی و آموزشگاه‌ها تأکید داشت و توجه خاصی را به مباحث کمیته‌های مشترک انتخاب، اشتراک منابع در مواد سمعی - بصری و ترتیب دهی خرید متمرکز منابع اطلاعاتی مبذول شده بود. این حوزه‌ای از فعالیت تعاونی بود که برای کتابخانه‌های عضو می‌توانست حاوی منابع بسیار مفید باشد.

دیانکوفیور^۴ و وسپوسی^۵ (۱۹۸۹) در پژوهش خود با عنوان «فراهم‌آوری و توسعه مجموعه در ایتالیا» با سنجش آموزش تخصصی کتابداران در ایتالیا، مؤسسه‌ای را که آموزش تخصصی ارائه می‌کنند، شناسایی نموده و بیان می‌دارد که فعالیت آموزشی ویژه‌ای برای کتابداران بخش فراهم‌آوری در ایتالیا صورت نمی‌پذیرد. از این رو پس از توصیف ویژگی‌های لازم برای یک کتابدار سفارش،

رویه‌های سفارش در سه نوع کتابخانه دانشگاهی، ملی و عمومی را به تصویر می‌کشد.

آشور (۱۹۹۱) در پژوهش خود با عنوان «ارزشیابی مجموعه‌های کتابخانه‌های دانشگاهی سعودی بر اساس استانداردهای ACRL»، یکایک کتابخانه‌های پادشاهی سعودی را با استانداردهای ACRL در خصوص مجموعه‌سازی بررسی می‌کند. پژوهش به روشنی نشان داد که مجموعه شش کتابخانه دانشگاهی (به استثنای دانشگاه ملک سعود) به مراتب پایین‌تر از استانداردهای ACRL هستند. دلایل این کمبود مجموعه‌ها عبارتند از فقدان طرح‌های مجموعه‌سازی، مشکلات مدیریتی و عدم کفایت مالی. از این گذشته، عدم شرکت اعضای دانشکده در مجموعه‌سازی و فقدان امانت بین کتابخانه‌ای و جستجوی پیوسته در برخی کتابخانه‌ها نیز در ضعیف بودن مجموعه دخیل هستند.

محمد^۶ (۱۹۹۴) تجربه نیجریه در توسعه مجموعه در شرایط اقتصادی نامساعد را مورد بررسی قرار داده است. نویسنده ۳ استراتژی برای کمک به توسعه مجموعه در کتابخانه‌های عمومی نیجریه تحت عناوین بودجه صفر، همکاری بین کتابخانه‌ای و استفاده از خدمات نسخه‌برداری، هدایا و جمع‌آوری منابع محلی را ارائه کرده است. تایی سونگ^۷ (۲۰۰۰) همکاری بین کتابخانه‌ای در کشور کره را به دلایل متعددی از جمله فقر خدمات اطلاعاتی و کمبود فضاهای فیزیکی و همچنین کمبود منابع مالی و نیروی انسانی متخصص که همه انواع کتابخانه‌ها در این کشور از آن رنج می‌برند، مورد توجه جدی قرار داده است. به منظور فائق آمدن بر این مشکلات، کتابخانه‌ها درصدد بر آمدند تا همکاری‌های بین کتابخانه‌ای را تقویت نمایند.

بارثو^۸ (۲۰۰۱) در مقاله «نظام‌های اطلاعاتی و توسعه مجموعه در کتابخانه‌های عمومی»، به ابزارهایی ارزشمندی که این نظام‌ها در اختیار انتخاب‌گران منابع اطلاعاتی قرار می‌دهند و ابزارهای جانشینی که برای ارزیابی نیازهای کاربران فراهم می‌نمایند، اشاره می‌کند. محقق در پژوهشی که بر روی بررسی وضعیت

دوازده کتابخانه عمومی در واشنگتن به عمل آورد، عملیاتی را که انتخاب گران منابع دنبال می‌کنند و ابزارهایی را که برای توسعه مجموعه به کار می‌گیرند مورد توجه قرار داد. انتخاب گران رضایت قابل توجهی از استفاده از این ابزارها که موجب اعتماد فراوان به نظام‌های فوق و رغبت به توسعه آن‌ها در جهت پشتیبانی از فرآیند انتخاب است، را ابراز داشتند و معتقد بودند که گسترش این نظام‌ها به ویژه به صورت الکترونیکی انتخاب مجموعه‌های محلی بر اساس ذائقه کاربران را بهینه می‌سازد.

هاکالا^۹ (۲۰۰۴) اشاره دارد نورتوا^{۱۱} متخصص آرشیو ملی کشور فنلاند برنامه‌ای راهبردی را به سرپرستی یک گروه متخصص برای دوره زمانی ۲۰۰۴-۲۰۱۰ در راستای مجموعه‌سازی تدوین نمود که تاکید اصلی او و همکاران وی بر اساس مأموریت‌ها و اهداف مؤسسات آرشیو بر اشتراک و خرید منابع الکترونیکی به جای منابع چاپی و کاغذی می‌باشد. نگاه بیرونی این برنامه راهبردی بر سطح و محتوای خدمات و نگاه داخلی آن بر برون سپاری کارکردهای کتابخانه می‌باشد به گونه‌ای که تعداد کارکنان کتابخانه در این وضعیت افزایش نمی‌یابد. این برنامه بر اساس تحلیل SWOT (شناسایی نقاط قوت و ضعف، شناسایی تهدیدها و فرصت‌ها) تنظیم شده است. اولین بار این برنامه راهبردی در یک سمینار با حضور همه متخصصان مطرح گردید و هشت کارگروه در خلال سمینار شکل گرفت که وظیفه اصلی این کارگروه‌ها ارائه راهکارها و پیشنهادهای عملیاتی در قالب طرح و پروژه بوده است.

استنتاج از مرور پیشینه‌های خارج

با مطالعه منابع خارجی مرتبط با موضوع پژوهش می‌توان چنین بیان داشت که اغلب کتابخانه‌های مورد بررسی به مشکل کمبود منابع مالی، مشکلات مدیریتی، تخصص کارکنان بخش سفارش، فقدان امانت بین کتابخانه‌ای و جستجوی پیوسته اشاره داشتند. تاکید بر ضرورت همکاری بین کتابخانه‌ای و استفاده از

اینترنت در کتابخانه‌ها خصوصاً در بخش مجموعه سازی)، آموزش کتابداران بخش سفارش از جمله راه‌حل‌های پیشنهادی این پژوهش‌ها بوده است.

روش پژوهش

به منظور شناخت وضعیت موجود خط‌مشی مجموعه‌گستری در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، پرسشنامه‌ای متشکل از ۱۵ پرسش تنظیم و ارسال شد. نتایج حاصله از ۴۹ پرسشنامه دریافتی (۷۷/۸ درصد) در خصوص وضعیت کلی خط‌مشی مجموعه‌گستری با توجه به وجود یا فقدان بخش مجموعه‌سازی و یا بخش‌های مرتبط، سیاست‌های توسعه مجموعه، سیاست گذاری و جین منابع، موارد مفقودی، ابزارهای انتخاب، کمیته انتخاب و... استخراج شد و در پاسخ به پرسش‌های پژوهش حاضر مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. برای تدوین جداول و نمودارها از صفحات گسترده اکسل استفاده شده است. در ادامه نتایج و یافته‌های حاصل از پژوهش بر اساس سوالات پژوهش ارائه می‌شوند.

یافته‌ها

پرسش ۱. وضعیت کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان از نظر دارا بودن بخش جداگانه یا بخش‌های مرتبط با مجموعه‌سازی چگونه است؟

جدول ۱. توزیع فراوانی «بخش مجموعه‌سازی» در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی.

تعداد مؤسسات و مراکز تحقیقاتی.		بلی		خیر		بی پاسخ	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۲۰	۴۱٪	۲۶	۵۳٪	۳	۶٪		

در جدول‌های ۱ و ۲ وضعیت کتابخانه‌های مورد بررسی از نظر دارا بودن بخش مجموعه‌سازی ارائه شده است. با توجه به جدول ۱، ۲۰ کتابخانه مؤسسات و مراکز تحقیقاتی (۴۱ درصد) کتابخانه را دارای بخش مجموعه‌سازی و ۲۶ کتابخانه مؤسسات و مراکز تحقیقاتی (۵۳ درصد) آن را فاقد بخش مجموعه‌سازی دانسته‌اند. ۳ مورد (۶ درصد) به این پرسش پاسخی نداده‌اند. نظر به اینکه تهیه منابع اطلاعاتی در کتابخانه تحقیقاتی با توجه به نیاز جامعه استفاده کننده آن، یکی از مهم‌ترین وظایف کتابخانه بشمار می‌رود؛ وجود این بخش در کتابخانه‌ها لازم و قابل توجه است.

داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد که تعداد ۲۴ کتابخانه (۴۹ درصد) از کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی دارای بخش تهیه و سفارش، تعداد ۹ کتابخانه (۱۸/۴ درصد) دارای خدمات امانت بین کتابخانه‌ای، تعداد ۱۲ کتابخانه (۲۴/۵ درصد) دارای بخش تحویل مدرک، تعداد ۱۱ کتابخانه (۲۲/۴ درصد) دارای بخش اشتراک منابع، تعداد ۳۱ کتابخانه (۶۳/۳ درصد) دارای بخش نشریات، تعداد ۹ کتابخانه (۱۸/۴ درصد) دارای خدمات صحافی و مرمت و تعداد ۱۸ کتابخانه (۳۶/۷ درصد) دارای بخش مواد دیداری و شنیداری هستند. کتابخانه موسسه تحقیقات واکسن و سرم‌سازی رازی تنها موسسه‌ای می‌باشد که تمامی بخش‌های مندرج در جدول ۲ را دارا می‌باشد. ۱۳ کتابخانه نیز به این سوال پاسخی ندادند.

پرسش ۲. وضعیت کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان از نظر هدف و خط‌مشی مکتوب مجموعه‌سازی چگونه است؟

در جدول ۳ وضعیت جامعه مورد بررسی از نظر دارا بودن خط‌مشی مکتوب آورده شده است. با توجه به این جدول از پاسخ‌دهندگان تعداد ۱۱ کتابخانه (۲۲/۴ درصد) از ۴۹ کتابخانه مورد مطالعه کتابخانه را دارای خط‌مشی و هدف مکتوب دانسته‌اند و ۳۵ کتابخانه (۷۱/۴ درصد) آن را فاقد خط‌مشی مکتوب بیان کردند. ۳ مورد (۶/۲ درصد) به این پرسش پاسخی نداده‌اند. از این رو اهداف

مجموعه‌سازی در این کتابخانه‌ها به خوبی تبیین نشده است از آنجایی که دلیل اصلی نگارش خط‌مشی توسعه مجموعه جلوگیری از اداره کتابخانه به روش اختیاری و با در نظر گرفتن منافع شخصی می‌باشد. و با جلوگیری از خرید بی‌رویه کتاب‌ها و منابع به نوعی از عملکرد کتابخانه حمایت می‌شود، پرداختن به این مهم از اصلی‌ترین وظیفه بخش مجموعه‌سازی می‌باشد.

جدول ۲. بخش‌های مرتبط با مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی (۴۹ کتابخانه).

تهیه و سفارش.	تعداد.	۲۴
	درصد	۴۹
امانت بین کتابخانه‌ای	تعداد	۹
	درصد	۱۸/۴
تحویل مدرک	تعداد	۱۲
	درصد	۲۴/۵
اشتراک منابع	تعداد	۱۱
	درصد	۲۲/۴
نشریات	تعداد	۳۱
	درصد	۶۳/۳
صحافی و مرمت	تعداد	۹
	درصد	۱۸/۴
مواد دیداری و شنیداری	تعداد	۱۸
	درصد	۳۶/۷

جدول ۳. توزیع وجود «هدف و خط‌مشی مکتوب مجموعه‌سازی» در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی.

تعداد مؤسسات و مراکز تحقیقاتی		بلی		خیر		بی پاسخ	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۴۹		۱۱	٪۲۲/۴	۳۵	٪۷۱/۴	۳	٪۶/۲

پرسش ۳. وضعیت کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان از نظر وضعیت توسعه مجموعه چگونه است؟

اطلاعات موجود در جدول ۴ نشانگر وضعیت توسعه مجموعه در کتابخانه‌های تابعه سازمان است. بر اساس داده‌های این جدول، تمامی کتابخانه‌های مورد مطالعه (۱۰۰ درصد)، روش توسعه مجموعه آن‌ها از طریق اشتراک و خرید منابع اطلاعاتی صورت می‌گیرد. در تعداد ۴۱ کتابخانه (۸۳/۸ درصد) از طریق اهدا و در ۱۵ کتابخانه (۳۰/۷ درصد) از طریق مبادله نیز منابع اطلاعاتی خود را تأمین می‌کنند. ۴۶ کتابخانه (۹۴ درصد) اولویت اول توسعه مجموعه خود را از طریق اشتراک و خرید و ۳ کتابخانه (۶ درصد) اولویت اول توسعه مجموعه خود را از طریق اهدا دانستند. ۳۵ کتابخانه (۴ درصد) اولویت دوم توسعه مجموعه خود را از طریق اهدا، ۴ کتابخانه (۸/۲ درصد) از طریق مبادله و تعداد ۳ کتابخانه (۶/۱ درصد) از طریق اشتراک و خرید بیان نمودند. همچنین تعداد ۱۱ کتابخانه (۲۲/۴ درصد) اولویت سوم توسعه مجموعه خود را از طریق مبادله و ۳ کتابخانه (۶/۱ درصد) نیز از طریق اهدا دانستند.

پرسش ۴. وضعیت کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان از نظر وجین دوره‌ای، رف خوانی و تشخیص منابع مفقودی چگونه است؟

جدول ۴. توسعه مجموعه در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی (بر اساس اولویت).

تعداد مؤسسات و مراکز تحقیقاتی		اشتراک و خرید		اهدای		مبادله	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۴۹		۴۹	۱۰۰٪	۴۱	۸۳/۸٪	۱۵	۳۰/۷٪

اطلاعات گردآوری شده در خصوص وضعیت وجین، رف‌خوانی و تشخیص منابع مفقودی در قالب جداول ۵ الی ۱۲ ارائه شده است.

جدول ۵. روش رف‌خوانی (موجودی گرفتن) کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی.

تعداد مؤسسات و مراکز تحقیقاتی		سالانه		دو سال یک‌بار		نامنظم		تاکنون رف‌خوانی نشده است	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۴۹	۱۰۰٪	۲۰/۴	۳۳٪	۳	۶٪	۲۷	۵۵٪	۹	۱۸٪

بر اساس داده‌های جدول ۵، در ۵۵/۱ درصد از کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی (۲۷ مورد)، روش رف‌خوانی (موجودی گرفتن) به صورت نامنظم انجام می‌شود. در ۲۰/۴ درصد کتابخانه‌ها (۱۰ مورد) روش رف‌خوانی به صورت سالانه، ۶/۱ درصد (۳ مورد) دو سال یک‌بار انجام می‌شود. در ۱۸/۴ درصد کتابخانه‌ها (۹ مورد) تاکنون رف‌خوانی انجام نشده است. جدول ۶ نشان می‌دهد که ۴۰/۸ درصد کتابخانه‌ها (۲۰ کتابخانه) سالانه وجین انجام می‌دهند و ۵۳/۱ درصد (۲۶ کتابخانه) مجموعه خود را وجین نمی‌کنند. در این بین ۶/۱ درصد از کتابخانه‌ها (۳ مورد) به این پرسش پاسخی نداده‌اند.

جدول ۶. وجین دوره‌ای سالانه منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی.

تعداد مؤسسات و مراکز تحقیقاتی		بلی		خیر		بی پاسخ	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۴۹	۲۰٪	۴۰/۸	۸۲٪	۲۶	۵۳٪	۳	۶٪

کتابخانه‌های تخصصی فقط قادر به تأمین بخشی از مدارک مورد نیاز می‌باشند. با آنکه کتابخانه‌های تخصصی به منزله یک ارگانیزم و سیستم زنده فعالیت

می‌نمایند، یعنی از سویی اطلاعات را دریافت کرده و پس از آماده‌سازی و پردازش به صورت یک محصول قابل کاربرد به استفاده‌کنندگان نهایی خود ارائه می‌نمایند، اما نباید فراموش کنیم که قابلیت گسترش مجموعه‌ها به علت محدودیت‌های مکانی و فیزیکی برای ذخیره و آماده‌سازی، محدود است و از این رو تجدید نظر در موجودی و وجین مرتب مجموعه امری اساسی است. (روشن‌بین، ۱۳۷۸).

داده‌های جدول ۷ نشان می‌دهد که در ۱۸ کتابخانه (۳۶/۷ درصد) مهم‌ترین عامل وجین مجموعه وجود نسخه‌های تکراری؛ در ۸ کتابخانه (۱۶/۳ درصد) منابع بدون استفاده و منابع کهنه (از نظر علمی)؛ در ۷ کتابخانه (۱۴/۳ درصد) ویرایش‌های قبلی کتاب‌ها؛ در ۴ کتابخانه (۸/۲ درصد) منابع فرسوده و ۱ کتابخانه (۲ درصد) منابع کم استفاده از مجموعه وجین شده‌اند.

جدول ۷. ملاک‌های وجین کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی.

ملاک‌های وجین		منابع بدون استفاده		منابع فرسوده (از نظر فیزیکی)		نسخه‌های تکراری		ویرایش‌های قبلی		منابع کهنه (از نظر علمی)		منابع کم استفاده	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸	٪۱۶/۳	۴	٪۸/۲	۱۸	٪۳۶/۷	۷	٪۱۴/۳	۸	٪۱۶/۳	۱	٪۲		

جدول ۸. تعداد منابع وجین شده در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی.

تعداد منابع		کتاب		مجلات		مواد غیر کتابی	
تعداد مؤسسات و مراکز تحقیقاتی	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۵
	۴۹	۱۰۹۵	۱۵۰۷	۸۲۳	۱۴۷۴	۵۰	۲۰

بر اساس اطلاعات مندرج در جدول ۸ بیشترین منبع وجین شده کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز مربوط به کتاب در سال ۱۳۸۶ با تعداد ۱۵۰۷ نسخه و در

همین سال نشریات با تعداد ۱۴۷۴ نسخه بوده است؛ و کم‌ترین وجین مربوط به مواد غیر کتابی با ۲۰ مورد بوده است.

جدول ۹. تصمیم‌گیرندگان وجین در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی.

تعداد مؤسسات و مراکز تحقیقاتی		کمیته انتخاب منابع		رئیس کتابخانه	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۲۰	۱	۲	٪۲	۲۰	٪۴۰/۸

جدول ۹ نشان از تعداد ۲۰ وجین مجموعه در آن‌ها صورت می‌گیرد (در جدول شماره ۴ آورده شده است که ۲۰ کتابخانه است)، در ۴۰/۸ درصد کتابخانه‌ها (۲۰ مورد) رئیس کتابخانه بیشترین تصمیم‌گیری را جهت وجین منابع به عهده دارد. در ۲ درصد کتابخانه‌ها (۱ کتابخانه) کمیته انتخاب منابع نیز نقش دارد.

جدول ۱۰. مفقود شدن سالانه منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی

تعداد مؤسسات و مراکز تحقیقاتی		بلی		خیر		بی پاسخ	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۴۹	۲۳	۴۶/۹	٪۴۶/۹	۲۳	٪۴۶/۹	۳	٪۶/۲

داده‌های مندرج در جدول ۱۰ نشانگر آن است که ۲۳ کتابخانه (۴۶/۹ درصد) از جامعه مورد بررسی به مفقود شدن سالانه تعدادی کتاب اذعان داشته و ۲۳ کتابخانه (۴۶/۹ درصد) نیز مورد مفقودی را گزارش نکرده‌اند این در حالی است که ۳ کتابخانه (۶/۲ درصد) به این پرسش جواب ندادند.

جدول ۱۱. تعداد منابع مفقودی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی

منابع		کتاب		مجلات		مواد غیر کتابی	
۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۶
۲۵۰	۱۲۰	۲۵	۲۰	۲۶	۶	۴۹	

مؤسسات و مراکز تحقیقاتی

بر اساس اطلاعات موجود در جدول ۱۱ بیشترین تعداد منابع مفقودی در سال ۱۳۸۵ مربوط به کتاب (۲۵۰ عنوان) است. مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان کردستان و موسسه تحقیقات شیلات ایران به ترتیب با ۶۰ و ۵۰ عنوان مفقودی بیشترین مورد را در این سال داشته‌اند. کم‌ترین مورد مفقودی مربوط به مواد غیر کتابی است که در سال ۱۳۸۶ به تعداد شش مورد گزارش شده است.

پرسش ۵. وضعیت استفاده از ابزارهای انتخاب منابع اطلاعاتی در سطح کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان چگونه است؟

در جدول ۱۲ وضعیت کتابخانه‌های مورد بررسی از نظر استفاده از ابزارهای انتخاب منابع آورده شده است.

فراهم‌آوری و انتخاب منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های تخصصی مبحثی بسیار حساس و اساسی است. اولین نکته‌ای که یک کتابدار در یک کتابخانه تخصصی باید مورد نظر قرار دهد درک نیازهای سازمان مادر و استفاده‌کنندگان کتابخانه است. همچنین کتابدار باید احاطه‌ای کامل به اطلاعات موجود در مبحث تخصصی کتابخانه خود داشته باشد. آگاهی از نیازهای اطلاعاتی سازمان و جامعه استفاده‌کننده از سویی و شناخت منابع موجود از سوی دیگر و انطباق این دو وجه با یکدیگر منجر به انتخاب مجموعه‌ای دقیق و مفید خواهد گردید (روشن‌بین، ۱۳۷۸).

اطلاعات مندرج در جدول ۱۲ حاکی از آن است که بیشترین ابزار بکار گرفته شده در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی جهت انتخاب منابع اطلاعاتی

نمایشگاه‌ها (۷۹/۶ درصد) است. ۵۳/۱ درصد پاسخ‌دهندگان فهرست‌ناشران و ۴۴/۹ درصد، سایت‌های اینترنتی و کتاب‌فروشی‌ها را از روش‌های انتخاب عنوان نموده‌اند. استفاده از Ulrich, Books in Print به عنوان ابزار انتخاب تقریباً منسوخ شده است. استفاده از ابزارهای انتخاب منابع به زبان‌های فارسی و غیر فارسی و همچنین استفاده از دیدگاه‌های تخصصی گروه‌های مختلف پژوهشگران در تأمین منابع علمی از اصولی است که همواره مدیران کتابخانه‌ها باید در مجموعه‌سازی مدنظر قرار دهند.

پرسش ۶. وضعیت کمیته انتخاب منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان چگونه است؟

جدول ۱۲. فراوانی و درصد استفاده از ابزارهای انتخاب منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی

ابزارهای گزینش منابع فارسی	تعداد کتابخانه‌ها	درصد
کتاب‌شناسی ملی ایران	۱۱	۲۲/۴
فهرست‌ناشران	۲۶	۵۳/۱
کتاب ماه	۳	۶/۱
کتاب هفته	۳	۶/۱
فهرست نشریات ادواری فارسی	۵	۱۰/۲
سایت‌های اینترنتی	۲۲	۴۴/۹
نمایشگاه‌ها	۳۹	۷۹/۶
کتاب‌فروشی‌ها	۲۲	۴۴/۹
کارگزاران	۱۰	۲۰/۴
Books in Print	۰	۰
Ulrich	۲	۴/۱
موارد دیگر	۶	۱۲/۲

اطلاعات گردآوری شده برای پرسش فوق در قالب جدول‌های ۱۳ و ۱۴ ارائه شده است. در ارتباط با مسئله انتخاب و سفارش اسناد، با توجه به حجم زیاد اطلاعات در این زمینه مسلماً کار انتخاب اسناد و مدارک را نمی‌توان بر عهده

یک یا دو نفر گذاشت. فهرست‌های ملی، محلی، منطقه‌ای و جهانی که در این زمینه وجود دارند به تنهایی قابل جستجو و انتخاب توسط یک یا دو نفر نمی‌باشند و لذا می‌باید از سایر پرسنل کتابخانه در این ارتباط یاری گرفت. اما به هر طریق کار جستجو و انتخاب اسناد و مدارک باید توسط آن گروه از پرسنل کتابخانه انجام شود که نه تنها آشنایی کامل با مجموعه دارند بلکه از نیازهای سازمان نیز به خوبی مطلع هستند. مسئله انتخاب همواره می‌تواند توسط مدیر کتابخانه کنترل و نظارت شود و این امر البته بستگی به شرایط اقتصادی و بودجه کتابخانه و اختیارات مدیر کتابخانه دارد. (روشن‌بین، ۱۳۷۸).

جدول ۱۳. توزیع فراوانی کمیته انتخاب در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی

تعداد مؤسسات و مراکز تحقیقاتی		بلی		خیر		بی پاسخ	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۴۹	۲۰	۴۱	۲۶	۵۳	۳	۶	۶

جدول ۱۳ مبین آن است که ۵۳ درصد کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی یعنی ۲۶ کتابخانه، فاقد کمیته انتخاب بوده و ۴۱ درصد یعنی ۲۰ کتابخانه دارای کمیته انتخاب هستند. در این میان ۶ درصد کتابخانه‌ها (۳ کتابخانه) نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند.

جدول ۱۴. ترکیب اعضای کمیته انتخاب منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی

۱۹	تعداد	روسای بخش‌های تحقیقاتی
۳۸/۸	درصد	
۱۸	تعداد	رئیس کتابخانه
۳۶/۷	درصد	
۱۳	تعداد	معاون پژوهشی
۲۶/۵	درصد	
۵	تعداد	مسئول امور مالی
۱۰/۲	درصد	
۲	تعداد	مسئول طرح و برنامه
۴/۱	درصد	

داده‌های جدول ۱۴ نشان می‌دهد از ۲۰ کتابخانه دارای کمیته انتخاب در ۱۹ کتابخانه (۳۸/۸ درصد) روسای بخش‌های تحقیقاتی، در ۱۸ کتابخانه (۳۶/۷ درصد) رئیس کتابخانه، در ۱۳ کتابخانه (۲۶/۵ درصد) معاون پژوهشی به عنوان اعضای کمیته فعالیت دارند. در ۵ کتابخانه (۱۰/۲ درصد) و در ۲ کتابخانه (۴/۱ درصد) به ترتیب مسئول امور مالی و مسئول طرح و برنامه نیز از اعضای کمیته به شمار می‌آیند.

تشکیل کمیته انتخاب جهت خرید منابع اطلاعاتی می‌تواند تا حد بسیار مطلوبی سطح کیفی مجموعه‌ها را ارتقا دهد. به دلیل وجود محدودیت‌های مالی، حجم روزافزون اطلاعات، فضای محدود کتابخانه‌های تحقیقاتی، در این کتابخانه‌ها امر مجموعه‌سازی باید بر اساس سیاست‌های انتخاب صورت پذیرد. عدم وجود سیاست و بیانیه انتخاب منجر به فراهم‌آوری منابعی می‌گردد که مورد نیاز استفاده کنندگان از کتابخانه نیست.

بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های این پژوهش بیش از نیمی از کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی فاقد بخش مجموعه‌سازی می‌باشند. همچنین یافته‌های پژوهش نشانگر آن است که تعداد ۲۴ کتابخانه از کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی دارای بخش تهیه و سفارش، تعداد ۹ کتابخانه دارای خدمات امانت بین کتابخانه‌ای، تعداد ۱۲ کتابخانه دارای بخش تحویل مدرک، تعداد ۱۱ کتابخانه دارای بخش اشتراک منابع، تعداد ۲۴ کتابخانه دارای بخش نشریات و تعداد ۹ کتابخانه دارای خدمات صحافی و مرمت هستند.

بر اساس یافته‌های این پژوهش از پاسخ‌دهندگان ۱۱ کتابخانه، از مجموع ۴۹ کتابخانه مورد مطالعه، کتابخانه را دارای خط‌مشی و هدف مکتوب دانسته‌اند و ۳۵ کتابخانه آن را فاقد خط‌مشی مکتوب بیان کردند. نگارش خط‌مشی توسعه مجموعه جلوگیری از اداره کتابخانه به روش اختیاری و با در نظر گرفتن منافع

شخصی می‌باشد، در ضمن با جلوگیری از خرید بی‌رویه کتاب‌ها و منابع به نوعی از عملکرد کتابخانه حمایت می‌شود.

همچنین یافته‌های پژوهش نشان داد ۲۰ کتابخانه سالانه و جین انجام می‌دهند و ۲۶ کتابخانه، مجموعه خود را و جین نمی‌کنند. برای حفظ کیفیت منابع کتابخانه ضروری است که همواره مجموعه مورد نقد و بررسی قرار گیرد. چه بدیهی است که اطلاعات همواره در حال تغییر است و نگهداری اقلام منسوخ مانع توسعه مجموعه و تهیه منابع جدید می‌گردد. بنابراین، کتابخانه ناگزیر است که همواره منابعی را که مورد نیاز نیست از مجموعه خارج نماید. همچنین نتایج نشان داد بیشترین تعداد منابع مفقودی مربوط به کتاب (۲۵۰ عنوان) در سال ۱۳۸۵ می‌باشد. منابع مفقود یا و جین شده به طور خودکار با نمونه‌های مشابه، جایگزین می‌شوند. جایگزینی هر مورد از این منابع باید منطبق با معیارهای انتخاب باشد. یافته‌های پژوهش نشانگر آن است که بیشترین ابزار بکار گرفته شده در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی جهت انتخاب منابع اطلاعاتی نمایشگاه‌ها هستند. ۵۳/۱ درصد پاسخ‌دهندگان فهرست ناشران و ۴۴/۹ درصد، سایت‌های اینترنتی و کتاب‌فروشی‌ها را از روش‌های انتخاب عنوان نموده‌اند.

بر اساس یافته‌های پژوهش ۲۶ کتابخانه، فاقد کمیته انتخاب می‌باشند. از ۲۰ کتابخانه دارای کمیته انتخاب در ۱۹ کتابخانه، روسای بخش‌های تحقیقاتی، در ۱۸ کتابخانه رئیس کتابخانه، در ۱۳ کتابخانه معاون پژوهشی به عنوان اعضای کمیته فعالیت دارند. در ۵ کتابخانه مسئول امور مالی و در ۲ کتابخانه مسئول طرح و برنامه از اعضای کمیته به‌شمار می‌آیند. باید به این نکته توجه شود که فراهم‌آوری و انتخاب منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های تخصصی مبحثی بسیار حساس و اساسی است. اولین نکته‌ای که یک کتابدار در یک کتابخانه تخصصی باید مورد نظر قرار دهد درک نیازهای سازمان مادر و استفاده‌کنندگان کتابخانه است. همچنین کتابدار باید احاطه‌ای کامل به اطلاعات موجود در مبحث تخصصی کتابخانه خود داشته باشد. آگاهی از نیازهای اطلاعاتی سازمان و جامعه

استفاده‌کننده از سویی و شناخت منابع موجود از سوی دیگر و انطباق این دو وجه با یکدیگر منجر به انتخاب مجموعه‌ای دقیق و مفید خواهد گردید. در ارتباط با مسئله انتخاب و سفارش اسناد، با توجه به حجم زیاد اطلاعات در این زمینه مسلماً کار انتخاب اسناد و مدارک را نمی‌توان بر عهده یک یا دو نفر گذاشت. فهرست‌های ملی، محلی، منطقه‌ای و جهانی که در این زمینه وجود دارند به تنهایی قابل جستجو و انتخاب توسط یک یا دو نفر نمی‌باشند و لذا می‌باید از سایر پرسنل کتابخانه در این ارتباط یاری گرفت. اما به هر طریق کار جستجو و انتخاب اسناد و مدارک باید توسط آن گروه از پرسنل کتابخانه انجام شود که نه تنها آشنایی کامل با مجموعه دارند بلکه از نیازهای سازمان نیز به خوبی مطلع هستند. مسئله انتخاب همواره می‌تواند توسط مدیر کتابخانه کنترل و نظارت شود و این امر البته بستگی به شرایط اقتصادی و بودجه کتابخانه و اختیارات مدیر کتابخانه دارد (روشن‌بین، ۱۳۷۸). تشکیل کمیته انتخاب جهت خرید منابع اطلاعاتی می‌تواند تا حد بسیار مطلوبی سطح کیفی مجموعه‌ها را ارتقا دهد. به دلیل وجود محدودیت‌های مالی، حجم روزافزون اطلاعات، فضای محدود کتابخانه‌های تحقیقاتی، در این کتابخانه‌ها امر مجموعه‌سازی باید بر اساس سیاست‌های انتخاب صورت پذیرد. عدم وجود سیاست و بیانیه انتخاب منجر به فراهم‌آوری منابعی می‌گردد که مورد نیاز استفاده‌کنندگان از کتابخانه نیست.

پیشنهادها

۱. تدوین خط‌مشی مدون مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان: دلیل اصلی نگارش خط‌مشی توسعه مجموعه جلوگیری از اداره کتابخانه به روش اختیاری و با در نظر گرفتن منافع شخصی می‌باشد، در ضمن با جلوگیری از خرید بی‌رویه کتاب‌ها و منابع به نوعی از عملکرد کتابخانه حمایت می‌شود.

اصول اولیه سیاست توسعه یک مجموعه بیانیه عملکرد کتابخانه می باشد که نشانگر هدف مجموعه و مخاطبان آن است. اصول سیاست مجموعه مشتمل بر خط و مشی مدون‌های کوتاه درباره جامعه یا گروه‌های مختلف اعضاء، شرح انواع برنامه‌ها، ابعاد و محتوی مجموعه از جمله تعداد کتب، نشریات ادواری، پایان‌نامه‌ها، منابع الکترونیکی و... می باشد. از دیگر بخش‌های سیاست مجموعه می توان به بودجه کتابخانه سیاست مربوط به هدایا و سیاست‌های مرتبط با حفظ و نگهداری اشاره نمود.

۲. تدوین آئین‌نامه وجین در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان : برای حفظ کیفیت منابع کتابخانه ضروری است که همواره مجموعه مورد نقد و بررسی قرار گیرد. بدیهی است که اطلاعات همواره در حال تغییر است و نگهداری اقلام منسوخ مانع توسعه مجموعه و تهیه منابع جدید می گردد. بنابراین کتابخانه ناگزیر است که همواره منابعی را که مورد نیاز نیست از مجموعه خارج نماید و این عمل (وجین) بر اساس آیین‌نامه جداگانه (ویژه وجین) که به تصویب ریاست کتابخانه رسیده است انجام می شود. منابع مفقود یا وجین شده به طور خودکار با نمونه‌های مشابه، جایگزین می شوند. جایگزینی هر مورد از این منابع باید منطبق با معیارهای انتخاب باشد.

۳. استفاده از اینترنت به عنوان یک ابزار مهم در انتخاب منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی تابعه سازمان: بدون شک تأثیر آشکاری که اینترنت در توسعه مجموعه‌سازی می‌گذارد از طریق تأثیری است که بر روی انتخاب منابع می‌گذارد. این مسئله به طرق مختلفی اتفاق می‌افتد. اصلی‌ترین آن‌ها فروشگاه کتاب اینترنتی آمازون^{۱۱} است. دستیابی به آن راحت‌تر است و اطلاعات بیشتری در مورد کتاب از جمله تصویری از جلد کتاب و نقدهای مرتبط با آن ارائه می‌دهد. فهرست‌هایی از کتاب‌های توصیه شده^{۱۲} در این سایت وجود دارد که همواره روزآمد می‌شوند. به علاوه سایت آمازون قسمتی را در اختیار کاربر قرار

می‌دهد که آدرس پست الکترونیکی (E-mail) خود را در رابطه با یک زمینه موضوعی خاص وارد کند و هنگامی که یک عنوان جدید و مهم در آن زمینه موضوعی وارد آمازون می‌شود به کاربر اطلاع داده می‌شود. از دیگر سایت‌های مهم در انتخاب منابع سایت بارز و نوبل^{۱۳} است. <http://www.barnesandnoble.com> سایت <http://www.bibliofind.com> به شناسایی کتاب‌هایی که چاپشان تمام شده است (OP^{۱۴}) کمک می‌کند. این بخش از اینترنت اهمیت ویژه‌ای برای کتابخانه‌ها دارد چرا که در سال‌های گذشته شناسایی کتاب‌های OP (کتاب‌هایی که چاپشان تمام شده است) برای کتابخانه‌ها بسیار مشکل بود؛ و تنها تعداد کمی از کتابخانه‌ها از پس پرداخت هزینه‌های جستجو به شرکت‌هایی که کار جستجوی OP را انجام می‌دادند برمی‌آمدند. این وب‌سایت‌ها، کتابخانه‌ها را در پر کردن جاهای خالی مربوط به منابع گذشته‌نگر یاری می‌کنند.

۴. تشکیل کمیته انتخاب منابع علمی در کتابخانه‌های مؤسسات و مراکز تحقیقاتی: کمیته منابع علمی متشکل از افرادی که با توجه به راهبردها و استراتژی‌های کتابخانه و بیانیه انتخاب، وظیفه انتخاب منابع اطلاعاتی یک کتابخانه را بر عهده دارند. از دلایل اصلی تشکیل کمیته انتخاب، نیاز به تخصص در انتخاب منابع اطلاعاتی، مشورت به عنوان بهترین راه انتخاب، جلوگیری از یکسوی‌گری و جلوگیری از هدر رفتن بودجه می‌باشد. مسئولیت اصلی انتخاب منابع، با رئیس کتابخانه است، که وی با تشکیل جلسه کمیته گزینش منابع، مرکب از کارشناسان و کتابداران خبره، وظیفه انتخاب، یا وجین منابع و نظارت بر فرایند مجموعه‌سازی و ارزیابی مجموعه‌ها را بر عهده ایشان قرار می‌دهد.

پی‌نوشت‌ها

1. Futas
2. Nzotta
3. Kennedy

- 4 . Diancofiore
- 5 . Vespucci
- 6 .Mohammed
- 7 . Tae-Seung
- 8 . Barreau
- 9 .Hakala
- 10 .Nuorteva
- 11 . <http://www.amazon.com>
- 12 . Recommended books
- 13 . Barnes & Nobel
- 14 . Out of Print

منابع

- آشور، محمد صالح (۱۹۹۱). ارزشیابی مجموعه‌های کتابخانه‌های دانشگاهی سعودی بر اساس استاندارد AcrI (محسن نوکاریزی، مترجم). فصلنامه پیام کتابخانه، ۲(۴)
- ترکیان تبار، منصور، ابوالفضل میرمحمد مکی و بهمن زندی (۱۳۸۷). بررسی وضعیت کتابخانه‌های دانشگاهی منطقه پنج دانشگاه آزاد اسلامی و ارائه راهکارهای عملی جهت بهبود وضع موجود. فصلنامه کتاب، ۱۹(۴)
- تعاونی، شیرین و دیگران. ۱۳۸۰. *استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی ایران*. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- حقیقی، محمود (۱۳۷۲). ارزیابی مجموعه کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران. فصلنامه پیام کتابخانه، ۳(۱)
- رادمهر، علی (۱۳۸۵). *امکان‌سنجی ایجاد شبکه کتاب شناختی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی*. پایان‌نامه دکتری. دانشگاه شیراز.
- روشن‌بین، فروز (۱۳۷۸). *مدیریت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی*. تهران: صنم.
- زارعی، عاطفه (۱۳۸۰). *بررسی استفاده از خطمشی مجموعه‌گستری و شناسایی مشکلات استفاده از خطمشی مجموعه‌گستری از دیدگاه مدیران کتابخانه‌های دانشگاه‌های مجری دوره کارشناسی ارشد*. کتابداری و اطلاع‌رسانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید چمران اهواز.
- زائر حیدری، عصمت (۱۳۸۰). *بررسی وضعیت مجموعه‌سازی نشریات الکترونیکی در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی شهر تهران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- شعبانی، احمد (۱۳۷۷). *بررسی مجموعه‌سازی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران و الگوهای مناسب برای آن*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد، واحد علوم و تحقیقات.

شهمیرزادی، طیبه (۱۳۸۴). طرح جامع توسعه کتابخانه‌های عمومی. پروژه شماره (۳): فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی. تهران: موسسه فرهنگی هنری عصر توسعه دانش.

ملکی، مهناز؛ شعبانی، احمد (۱۳۸۵). بررسی وضعیت کتابخانه‌های تخصصی استان اصفهان و ارائه راهکارهای مناسب. تهران. فصلنامه کتاب، ۱۷(۱)

- Barreau, D. (2001). Information systems and collection development in public libraries. *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services*, 25 (3) 263-279.
- Biancofiore, P. & Lucilla V. (1989). Acquisitions and collection development in Italy. *Library Acquisitions: Practice & Theory*, 13 (3): 303-313.
- Futas, E. (1977). *Library acquisition policies and procedures*. Phoenix, Arizona, Oryx Press.
- Hakala, P. (2004). Arkivverket faar en strategi. The archive service is to have a strategy. *Nordisk-Arkivnyt*. 49 (2):66-68.
- Kennedy, E. (1986). Cooperative materials purchasing among school and public libraries: focus on Indiana. *Collection Management*, 7 (3/4): 197-203.
- Mohammed, Z. (1994). Collection development in a depressed economy: the case of acquisition in library and information centres in Nigeria. *Library Focus*, 12 (1 and 2): 1-28.
- Nzotta, B.C.(1985). Collection development resources and procedures in Nigerian public libraries. *Collection Management*, 7 (1): 13-23.
- Tae-Seung, K. (2000). Interlibrary Cooperation Organization in Korea: Its Current Status and Activities. *The paper was delivered at 2F Conference Room in the National Center of Sciences Building on Thursday March 23.*